

Аліман М. В.,

канд. екон. наук, доц. кафедри документознавства
та інформаційної діяльності в економічних системах,

Онiпко Т. В.,

д-р, іст. наук, проф., завідувачка кафедри документознавства
та інформаційної діяльності в економічних системах,

Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»

ВПЛИВ ДЕРЖАВИ НА КАДРОВУ ПОЛІТИКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В 20-30-ТІ РОКИ ХХ СТ.

Історичний досвід діяльності вітчизняної споживчої кооперації впродовж 20-30-х років ХХ ст. засвідчує, що кадрове забезпечення системи постійно зазнавало впливу державних органів. Перші наукові дослідження вирішення кадрової проблеми в системі радянської споживчої кооперації, проведені в 20 – на початку 30-х років ХХ ст. П. Височанським¹, С. Зарудним², П. Пожарським³ та В. Целларіусом⁴, здійснені в контексті підтримки вказаними авторами політики більшовизації кооперативного апарату. З початком 1930-х років лише окремі статті та інформація періодичних видань допомагають зрозуміти суть кадрової політики держави щодо кооператорів. Подальші десятиліття питання про долю українських кооператорів, як і загалом вітчизняної інтелігенції, у період формування тоталітарного режиму залишалося закритим. Єдиним винятком у 1960-ті роки були наукові дослідження в еміграції І. Витановича⁵, але, на жаль, в Україні вони були практично невідомі.

На початку 1990-х років з'явилися наукові розробки українського історика Ю. Шаповала⁶, в яких висвітлювалась історія інтелігенції в умовах сталінського диктату. Окремі прізвища репресованих кооператорів і дані щодо втрат за 1933 рік наведені в дослідженнях Г. Касьянова та В. Даниленка⁷. У середині 1990-х років з'явилися публікації полтавських науковців М. Алімана та Т. Онiпко про окремі епізоди «чистки» кооперативного апарату Вукопспілки (Центральної спілки споживчих товариств України) та її місцевих спілок⁸. Важливим етапом на шляху пошуку забутих імен кооператорів став вихід у 2000 році брошури «Видатні діячі кооперативного руху та їх ідеї»⁹. Вчені Львівської комерційної академії С. Гелей та Т. Гелей у ряді публікацій, присвячених правовому статусу кооперації Західної України у міжвоєнний та воєнний період, дослідили долю кооперативних

¹ Височанський П. Коротка історія кооперативного руху. – Харків : Червоний шлях, 1925. – 52 с.

² Зарудний С. Українська кооперація на десяти роковини Жовтневої революції 1917-1927. – Харків : Книгоспілка, 1928. – 43 с.

³ Пожарський П. Соціальний склад української кооперації. – Київ : Книгоспілка, 1929. – 68 с.

⁴ Целларіус В. Сучасна українська кооперація (її стан та розвиток). – Харків : Книгоспілка, 1926. – 77 с.

⁵ Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк : Товариство Української кооперації, 1964. – 624 с.

⁶ Шаповал Ю. І. У ті трагічні роки: сталінізм на Україні. – Київ: Політвидав України, 1990. – 142 с.

⁷ Касьянов Г. В., Даниленко В. М. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-і роки) . – Київ : Наукова думка, 1991. – 96 с.

⁸ Аліман М. В., Онiпко Т. В. «Чистка» кадрового складу споживчої кооперації у 1920-30 рр. // Споживча кооперація України : історичні та соціально-економічні аспекти. – Київ: Редакція газети «Вісті Центральної спілки споживчих товариств України», 1996. – 192 с.

⁹ Аліман М. В., Гавриленко Ю. М. Видатні діячі кооперативного руху та їх ідеї. – Донецьк : Проект, 2000. – 296 с.

працівників в умовах так званої «радянзації»¹⁰. Крок у напрямі повернення імен репресованих кооператорів зроблений київськими науковцями В. Паком та Ф. Ленченком¹¹. У розвідці В. Варнавського і Ю. Гавриленка йдеться про методи партійно-радянського впливу на кадрове забезпечення робітничої кооперації¹². Загалом дослідження вище названих авторів дозволили повернути до історичного вжитку десятки забутих імен теоретиків та практиків кооперативного руху.

Дослідження історії споживчої кооперації України у 20-30-ті роки ХХ ст. засвідчують парадоксальні факти: з одного боку, система мала суттєві господарські успіхи, з іншого, – масові репресії та «чистки» її кадрового складу. Тож метою даної статті є намагання показати суть та масштаб впливу державних органів влади на кадрову політику споживчої кооперації протягом 1920-1930-х років.

У налагодженні співробітництва старих кооперативних фахівців із радянською владою існували певні проблеми. Після жовтневих подій 1917 р. кооперація була в опозиції до більшовиків. Деякі кооператори виїхали за кордон, а переважну більшість досвідчених спеціалістів, які не могли або не хотіли емігрувати, обставини змусили співпрацювати з новою владою. Це співробітництво мало як позитивні, так і негативні результати. На жаль, були непоодинокі випадки, коли досвідчених кооператорів більшовики відсторонили від керівництва різними ланками системи. Особливо це проявлялося в місцевих кооперативних організаціях.

З одного боку, більшовизація кооперативного апарату певною мірою сприяла притоку в кооперацію нових сил, які були змушені оволодівати кооперативними знаннями. Разом з тим, кооперативна інтелігенція, як і вся дореволюційна інтелігенція загалом, протягом першого двадцятиріччя радянської влади взагалі зникла з історичної арени як соціально-історичне явище. А впродовж 1930-х років трагічна доля не обминула і нову генерацію кооператорів, сформованих за радянської влади.

Складними були відносини між Вукопспілкою (ВУКС) та представниками української кооперації в еміграції, яких більшовицьке керівництво спілки категорично не визнавало. За підтримки держави проводилася дискредитація «емігрантської кооперації» в Міжнародному кооперативному альянсі (МКА). Другі збори уповноважених Вукопспілки (грудень 1922 р.) не без втручання вищих державних інстанцій звинуватили дореволюційних кооператорів у розбазарюванні матеріальних цінностей та ухвалили віддати до карного суду «винуватців» нечуваного злочину¹³. Не підлягає сумніву, що при цьому була проігнорована цінність досвіду відомих міжнародному кооперативному рухові українських кооператорів-емігрантів Х. Барановського, А. Сербиненка, Ф. Горбаня та ін.

Більшовики всіма силами намагалися перетягти кооперацію на свою сторону, змусити служити на себе. З одного боку, більшовики залучали кооператорів до роботи, а з іншого – піддавали «чистці» і терору, звинувачуючи їх у прорахунках та ворожості. З метою оволодіння системою споживчої кооперації державне керівництво РСФРР та УСРР проводило широкомасштабну політику більшовизації її керівного складу. Як свідчать архівні документи, керівників кооперації не обирали, а фактично призначали. Від початку 1920-х до

¹⁰ Гелей С. Д., Гелей Т. С. Розвиток кооперативного законодавства в Україні в період між Першою та Другою світовими війнами // Українська кооперація. Історичні та соціально-економічні аспекти. Том 2. – Львів : Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. – С. 16-33.

¹¹ Пак В. П., Ленченко Ф. І. Нариси з історії споживчої кооперації Київщини. – Київ: Іпрідіум, 2003. – 200 с.

¹² Кооперация Донбасса в годы «военного коммунизма» и нэпа / В. И. Варнавский, Ю. Н. Гавриленко та ін. – Донецк : ЕАИ-пресс, 1996. – 104 с.

¹³ Второе собрание уполномоченных Всеукраинского кооперативного союза «Вукоопспилка» 4-8 декабря 1922 г. Стенографический отчет. Резолюции. – Харьков : Издание ВУКС, 1922. – С. 197-198.

кінця 1930-х років посаду голови правління ВУКС обіймало щонайменше 11 осіб: І. Саммер, В. Чиркін, В. Затонський, М. Калманович, О. Шліхтер, М. Ветошкін, О. Генкін, Г. Якубович, М. Михайлик, М. Бляхер, В. Кузьменко. Всі вони були членами правлячої партії, відповідно виконуючи її вказівки та розпорядження. При цьому лише одиниці з них були обізнані з кооперативною роботою. Не витримавши фізичного навантаження, у 50-річному віці помер І. Саммер. Зазнали репресій В. Чиркін та В. Затонський. Зокрема, 29 липня 1938 р. В. Затонського, якому щойно виповнилося 50 років, розстріляли, інкримінувавши участь у так званому «антирадянському націоналістичному центрі». На жаль, прізвища багатьох керівних спеціалістів ВУКС до цього часу ще не відомі.

Більшовизація кооперативного апарату відбувалася і на місцях. При цьому методи, якими користувалися для звільнення старих кооперативних фахівців, досить часто були не зовсім коректні. Зафіксовані багаточисленні факти прикомандирування до керівного апарату кооперації нікому раніше не знайомих осіб, зате рекомендованих вищими інстанціями. Непоодинокі випадки, коли досвідчених працівників кооперації зовсім вилучали з роботи «за скороченням», хоча необхідності в останній не існувало.

На початку 20-х років XX ст. кооперативний апарат став об'єктом політичної анафами. Він перевірявся через призму політичної надійності. У травні 1921 р. в УСРР був започаткований перший політичний процес – «Справа українських есерів». Серед звинувачених фігурували так звані «буржуазні кооператори», зокрема колишній член ЦК партії українських есерів І. Часник. Спочатку його міра покарання становила 10 років позбавлення волі, але потім термін ув'язнення скоротили до 5 років¹⁴. Класовий підхід нищив кадри не розбираючись, часто у позасудовому порядку. У першу чергу перевірки підлягали колишні члени українських ліберально-демократичних партій, рухів, урядів, організацій. Так, у 1922 р. з кооперативного апарату Одещини примусово звільнили 19 кооператорів, серед них – 4 меншовиків, 2 есерів, 3 петлюрівців, 2 кадетів та 3 монархістів¹⁵.

Після того як у вересні 1924 р. вийшла постанова ЦК РКП (б) «Про підбір робітників для торговельних, кооперативних і кредитних закладів», активізувалася діяльність більшовиків щодо повного підпорядкування апарату кооперації радянській владі. Стало повсякденною практикою переміщення комуністів з партійної та радянської роботи на роботу в кооперативні органи. Деякі більшовики працювали в кооперації від кількох місяців до одного року. Часта заміна керівного складу кооперативної системи не сприяла стабільності її діяльності, призводила до масових зловживань. З 1926 р. розгорнулася боротьба з «новою опозицією» в партії, яка поширилася й на кооперативні організації. Кооперативний апарат звільняли від прибічників троцькістсько-зінов'євського напрямку. У 1927 р. «чистили» кооперацію від представників «націоналістичного ухилу», а наступного року кооператорів звинуватили у зриві хлібозаготівель. Почалася боротьба з «правим ухилом» у партії, «куркульсько-спекулянтською ідеологією» в кооперації.

У 1929 р. пройшла ще одна хвиля «чистки» кооперативних кадрів під гаслом боротьби з ворогами у господарських органах. 20 відсотків працівників споживчої кооперації в межах колишнього СРСР були звільнені з роботи¹⁶. Списки звільнених кооператорів постійно публікували в пресі. Зокрема, «червоногвардійська атака» на кооперацію прокотилася в Донбасі. Сюди прибула група інструкторів з центра, яка разом з місцевими більшовиками намагалася скомпрометувати кооперативних лідерів, зіпхнути на них всі недоліки в роботі

¹⁴ Касьянов Г. В., Даниленко В. М. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-і роки). – Київ : Наукова думка, 1991. – С. 34.

¹⁵ Морозов Л. Ф. От кооперации буржуазной к кооперации социалистической. – Москва : Мысль, 1969. – С. 185.

¹⁶ Союз потребителей. – 1930. – № 5. – С. 14.

кооперативних організацій. Так, у статистичній довідці про результати перевірки сільського кооперативного апарату Луганської округи станом на 15 лютого 1929 р. говорилося, що перевірено 34 сільськогосподарські товариства і 54 споживчі товариства. Терміново вимагали зняти з роботи 18 голів правлінь, 42 членів правлінь, 10 голів ревізійних комісій, 27 членів ревізійних комісій, 9 голів контрольних рад, 77 членів контрольних рад, 4 прикажчиків, 12 рахівників. Загалом 200 осіб підлягали звільненню з роботи. Серед причин зняття з роботи: ворожий елемент, зловживання, саботаж, розтрата, куркульський ухил, нездача хлібних лишків, бандитизм. Крім того, у Луганській райспоживспілці тоді були зняті з роботи ще до перевірки 114 осіб, а у кредитній спілці – 18 осіб¹⁷.

Новий натиск на кооперативний апарат розпочався відразу ж після XVI з'їзду РКП(б) (червень 1930 р.), на якому Сталін вказав, що кооперація заражена «непманським духом», який треба вибити. Гоніння та репресії на цей час торкнулися вже десятків тисяч організаторів кооперативного руху. Тоді ж відбувся процес над «шкідниками» в споживчій та сільськогосподарській кооперації. Вони склали 40 відсотків усіх спеціалістів сільського господарства¹⁸.

У 1930 р. була створена комісія з «чистки» апарату Вукопспілки. Паралельно організували аналогічну комісію з чистки апарату Уцербкоопу (керівного центру робітничої кооперації). В протоколі засідання останнього від 5 червня 1930 р. було названо понад 50 причин звільнення кооператорів з роботи або винесення їм догани. Серед них перераховувалися і такі: дача контрреволюційних відомостей представникам англійської кооперації, антирадянсько-антисемітський елемент, колишні добровольці Денікінської армії, нетовариське відношення, приховування соціального походження, приписка революційних заслуг тощо¹⁹.

Протягом 15-18 липня 1930 р. був перевірений комісією з «чистки» апарату Уцербкоопу 41 співробітник. Винесені рішення поділялися на три категорії покарання, включаючи догани, суворі догани, суворі догани з попередженням. Найбільш серйозною була третя категорія, котра забороняла обіймати керівні посади та працювати в кооперації²⁰. У більшості випадків комісія з «чистки» висувала декілька причин, які призводили до винесення догани або звільнення з роботи. Зокрема, 5 червня 1930 р. у результаті перевірки був звільнений з роботи заступник завідувача сільськогосподарського відділу Уцербкоопу М. Клімашев, котрого звинуватили у несвоєчасному виконанні директив Наркомату торгівлі, грубому поводженні з робітниками. І хоча кооператори мали право подати заяву-апеляцію до апеляційної трійки Української комісії в справах «чистки» радянського апарату, як правило, звідти приходило підтвердження попереднього рішення комісій з «чистки» ВУКС та Уцербкоопу. Наприклад, 23 серпня 1930 р. апеляційна трійка розглянула апеляційну заяву економіста планово-економічного відділу ВУКС І. Аргунова, котрого звинуватили у бюрократичному ставленні до роботи. Виголошену раніше догану кооператору апеляційна трійка підтвердила²¹.

Грудневий (1930 р.) пленум ЦК ВКП(б) підкреслив, що «найважливіші хиби» споживчої кооперації – елементи самопливу, бюрократизму і опортунізму на практиці, засміченість апарату шкідницьким елементом. Ці висновки стали новим поштовхом для наступу на кооперативні кадри. 1931 р. були засуджені і репресовані десятки робітників сільськогосподарської та споживчої кооперації в справі так званого «Українського націоналістичного центру» (УНЦ). Цього ж року почалися арешти в справі «Трудової селянської партії». Звинувачувались вчені-аграрії та вчені-економісти, які немало зробили

¹⁷ Державний архів Луганської області, ф. 34, оп. 1, спр. 992, арк. 15-16.

¹⁸ Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років : соціальний портрет та історична доля. – Київ : Глобус, Вік, Едмонтон : Канад. ін-т Укр. Студій Альберт. ун-ту, 1992. – С. 104.

¹⁹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 296, оп. 6, спр. 13, арк. 9.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 296, оп. 6, спр. 20, арк. 1-2.

²¹ ЦДАВО України, ф. 296, оп. 6, спр. 16, арк. 38.

для розвитку кооперативних ідей, але не погоджувалися із заходами щодо суцільної та прискореної колективізації. Протягом 1931 р. з адміністративно-управлінського апарату споживчої кооперації усунули 10,5% «класово-ворожого непридатного елементу», відповідно з торговельного – 10,9%, з апарату громадського харчування – 71%, із сільських споживчих товариств – 8,2%. Тоді ж комісії з «чистки» апарату в робітничій кооперації звільнили з роботи 1 тис. 856 осіб (7% кооперативних кадрів). У 1932 р. перевірили робітників хлібопекарень та хліботорговельної мережі, після чого за негосподарність та розбазарювання хліба звільнили з роботи 16% робітників і понад 350 завідувачів хлібних крамниць та різників хліба²².

Під впливом державних органів, починаючи з 1931 р., закріпилася практика оголошувати дизертирами випускників кооперативних навчальних закладів, які відмовилися працювати в споживчій кооперації. Так, 15 березня 1931 р. сектор кадрів ВУКС оголосив дизертирами О. Горбунова та Г. Войцехівську, котрі не прибули на місце роботи в кооперацію після закінчення Київського кооперативного інституту²³.

Голод 1932-1933 рр. з новою силою вдарив по кооперації. Відомі масові факти про притягнення до судової відповідальності за невиконання плану хлібозаготівель і працівників споживчої кооперації. Тоді ж розпочалася чистка колективів кооперативних навчальних закладів. Так, правлінням ВУКС була створена спеціальна бригада для перевірки Одеського фінансово-облікового інституту, до складу якої увійшов і голова сектору кадрів Одеського обкому КП(б)У Літвак. 13 січня 1933 р. правління ВУКС ухвалило постанову № 416 «Про стан Одеського фінансово-облікового інституту за доповіддю бригади, що була виділена правлінням». Дирекцію інституту звинуватили у дачі неправдивих даних щодо якісного складу студентства (відсоток вихідців із робітників був завищений від 33,5 до 56%). Правління ВУКС визнало, що з боку директора інституту Полякова-Полянського та його заступників існували такі хиби, як-от: безвідповідальне відношення до витрачання грошей, авантюрне адміністрування, зажим критики, кругова порука тощо. Було вирішено справу передати до Одеської обласної кримінальної комісії з тим, щоб притягти винних до суворой відповідальності, провівши показове судове засідання. Тираж вище названої постанови (300 екземплярів) правлінням ВУКС був надісланий до навчальних закладів системи споживчої кооперації з метою попередження²⁴.

З 15 лютого 1933 р. у СРСР розпочалась перевірка списків торговельно-управлінського апарату споживчої кооперації. В УСРР цей процес у великих містах і на периферії розпочався з 20 березня і тривав до 15 травня 1933 р. На сторінках кооперативних видань упродовж 1933 р. регулярно друкувалися матеріали, назви яких свідчать про розмах «чистки» кооперативного апарату. Зокрема, журнал «Кооперативне будівництво» містив такі статті: «Готуватися до чистки кооперації», «Вижити класового ворога з торговельно-кооперативного апарату», «У похід проти розтратчиків, проти класового ворога», «Сильніше вогонь по класовому ворогу в кооперації», «Очистимо апарат від ворогів народу – розтратчиків і злочинців», «Боротьба за кадри – боротьба за більшовицьку кооперацію», «Крадіям соцвласності – жорстоку кару» тощо.

Протягом 1933-1934 рр. тоталітарний режим у буквальному розумінні знищив цілий прошарок професійних кооператорів, замінив їх малограмотними партійними функціонерами. Лише в 1933 р. з апарату споживчої кооперації «вичистили» понад 6 тисяч осіб²⁵. Серед апаратчиків багатьох спілок не залишалося «старих кадрів», тих, хто пропрацював на цьому поприщі понад три роки. На цей раз приводом до репресій серед кооператорів були і виробничі недоліки, і належність до національних меншин (німці,

²² Григорович М. Здорове поповнення кооперативного апарату // Кооперативне будівництво. – 1933. – № 1. – С. 25.

²³ Інформаційний бюлетень Вукопспілки. – 1931. – № 6. – С. 15.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 296, оп. 6, спр. 26, арк. 58-59.

²⁵ Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років : соціальний портрет та історична доля. – Київ : Глобус, Вік, Едмонтон : Канад. ін-т Укр. Студій Альберт. ун-ту, 1992. – С. 151.

поляки), і розправа з прихильниками українізації тощо.

VI Всеукраїнський з'їзд кооперації та Пленум правління ВУКС (березень 1934 р.) під натиском позиції генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора визнали той факт, що в апараті споживчої кооперації й досі є чималий прошарок класово-ворожих, націоналістичних шахрайських елементів. Правлінню ВУКС доводилося, виконуючи вказівки партії, проводити перевірку і кооператорів-комуністів, і безпартійних кооператорів. У той час регулярні чистки кооперативного апарату призвели до арештів та засудження сотень спеціалістів системи.

Пленум правління ВУКС (1935 р.) за участю представників вищих органів влади піддав нищівній критиці ряд керівників кооперативних організацій. Вони були звинувачені у безвідповідальності та дрібнобуржуазній розхлябаності. Зазначалося, що «багато керівників кооперації не вміють, а часто не бажають по-пролетарському господарювати, берегти радянський карбованець». Найбільша критика дісталася керівникам кооперативних організацій Вінницької, Одеської, Чернігівської та Донецької областей. При цьому голова Вінницької облспоживспілки Мондрус та Одеської облспоживспілки Брук були звинувачені у невиконанні планів товарообороту на селі. Пленум звинуватив голову Донецької облспоживспілки А. Венгера за розтрата в системі, а також за виступ, який нібито мав опортуністичний характер. У даному випадку А. Венгер намагався показати об'єктивні причини збитків у роботі кооперативних організацій. Правління ВУКС через свій друкований орган – журнал «Кооперативне будівництво» – звернулося до всіх кооператорів підтримати заклик Пленуму «притягти до серйозної відповідальності вище названих керівників споживчої кооперації»²⁶. Згідно з постановою РНК УРСР від 4 січня 1937 р. «Про виключення зі складу членів Ради при Народному Комісарові Внутрішньої Торгівлі УРСР колишнього голови Вінницької облспоживспілки Мондруса та колишнього редактора газети «Радянська торгівля» Лямцева» ці керівники були звільнені зі своїх посад за допущені прорахунки в роботі, зокрема за допущені збитки²⁷.

Чистка кадрів також торкнулася міського та сільського кооперативного апарату. У 1934 р. були притягнуті до відповідальності працівники Харківської міськспоживспілки. Їм інкримінували розвал системи кооперації. Суд терміновим порядком розглянув їх справи і засудив до позбавлення волі терміном від 5 до 10 років із відшкодуванням матеріальних збитків. «Класового ворога» в кооперації відшукували скрізь, іноді доходячи до абсурду. Так, в Онопрієвському районі Харківської області під час перевиборів було викрито голову правління споживчого товариства із звинуваченням у тому, що він євангеліст і «намагався у темному коридорі виставити релігійні картини». Після проведеної перевірки (як і слід було чекати) в цьому споживчому товаристві виявили розтрата на суму 9 тис. крб. У селі Лялівці Чорнобілівського району на Київщині пошуки ворогів-кооператорів теж дали «позитивний результат». Під час дебатів з приводу звітної доповіді правління споживчого товариства один із кооператорів виступив із заявою, що «кооперація хоч і гарне діло і є шлях до соціалізму, але для селян вона була гарною до 1930 року»²⁸.

Вукоопспілка вимагала від керівників всіх ланок вжити дієві заходи з метою викриття та засудження «ворогів народу». І заходи не забарилися. Щоб очистити кооперативний апарат від «класово-ворожих елементів», протягом 1934–1935 рр. провели дві масові чистки кооперативного апарату, внаслідок яких «вичистили» близько 20% наявного складу системи (за тогочасною кваліфікацією це були колишні петлюрівці, націоналісти, білогвардійці, куркулі, спекулянти тощо)²⁹.

Виконуючи вказівки радянської влади, місцеві кооперативні організації прагнули

²⁶ До відповідальності винуватців збитків і поганої роботи кооперації! // Кооперативне будівництво. – 1935. – № 2-3. – С. 5.

²⁷ Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду Української Радянської соціалістичної республіки. – 1937. – № 1. – С. 6.

²⁸ Сизранцев К. Закріпити кращі кадри // Кооперативне будівництво. – 1934. – №3. – С. 9.

²⁹ Кооперація України між з'їздами Рад // Кооперативне будівництво. – 1934. – № 11-12. – С. 6.

замінити «класових ворогів» справжніми кооператорами. Приклад цього – Карлівська райспоживспілка (тоді вона відносилася до Харківської області). Правління райспоживспілки на чолі з Желтоногом приступило до роботи взимку 1934 р., після того, як чотири рази змінювалося її керівництво. Нове правління Карлівської райспілки провело широкомасштабну боротьбу з «класовим ворогом, що засів на периферії та в апараті райспілки. Виявлених «ворогів» у Варварівському, Федорівському та Климівському споживчих товариствах звинувачували у невиконанні планів товарообороту, порушенні кошторисної дисципліни, навмисному затоварюванні, порушенні радянської політики цін, розтратах. У ході операції було виявлено петлюрівця – голову Варварівського споживчого товариства Дзюбича, який нібито «тягнув з кооперації гроші та товар для підтримки уламків ворожих класів». До Варварівського сільського споживчого товариства було «відряджено тільки витриманих членів партії», які під керівництвом Желтонога сприяли оздоровленню роботи кооперативу, очистили апарат від «ворожих елементів»³⁰.

«Ворогів народу» знаходили у всіх споживспілках – від Вукопспілки до сільського товариства. Наприклад, восени 1937 р. «шкідників» виявили в апараті Київської облспоживспілки. Упродовж наступних півтора року після цього в системі облспоживспілки змінилося 76 голів правлінь райспоживспілок, стільки ж їх заступників з торгівлі, 215 інструкторів та багато інших фахівців³¹. Хоча робітнича кооперація була насичена членами партії, але і в ній не обійшлося без «ворогів народу». Зокрема, частою була зміна керівництва Сталінської облспоживспілки. Неповні два роки (1936-1938 рр.) головою правління цієї спілки працював М. Ахламов, приблизно рік (1938-1939 р.) – І. Бунін, півтора роки (1939-1941 рр.) – А. Жолтиков.

Протягом 1936-1938 рр. кооперація України втратила багатьох відомих теоретиків та практиків. Були розстріляні члени кооперативної наради при ЦК КП(б)У: М. Попов, В. Порайко, Е. Квірінг. Покінчив життя самогубством член цієї наради П. Любченко. Був засланий до Сибіру, де і помер у 1937 р. Д. Коліух (один із засновників «Дніпроспілки»). Репресували і відомого теоретика кооперації П. Височанського. Нелегка доля спіткала кооператорів Х. Барановського, Б. Мартоса, Є. Філіповича, П. Вікторова, А. Сербиненка, яким довелося тікати від репресій і шукати притулку на чужині. Доля В. Галевича, Т. Добрянського, В. Ганчеля, О. Варави, П. Ігнатієнка та цілого ряду інших кооператорів донині залишається невідомою.

Загалом 1920-30-ті роки – складний період в історії вітчизняної кооперації, оскільки відбувався прямий вплив держави на долю її кадрів. Тоді втратили значну частину досвідченої кооперативної інтелігенції з дореволюційним стажем. Масовий терор та репресії також підкосили нову генерацію українських кооператорів. Наступ на кадри кооперації радянська влада здійснювала свідомо, намагаючись поставити систему під контроль державного апарату. В результаті кооперація була позбавлена своїх кращих працівників, що серйозно вплинуло на якість роботи системи. На підготовку ж нового покоління фахівців споживчої кооперації знадобилися десятки років.

Аналіз помилок при вирішенні кадрової проблеми вітчизняної кооперації в 20-30-і роки ХХ ст., зокрема при порушенні демократичних принципів управління та традицій, залишається і нині злободенним. Недооцінка професіоналізму та досвіду в процесі формування сучасного спеціаліста, у тому числі економічного спрямування, а також у ході висування на керівні посади рано чи пізно може про себе заявити. Варто пам'ятати наслідки та необхідно своєчасно робити правильні висновки щодо непродуманих частих переміщень керівних кадрів, особливо під впливом політичних кампаній. На наше переконання, вплив сучасної української держави на кадрове забезпечення кооперативних організацій передусім має полягати у сприянні розвитку кооперативної освіти та створенні сприятливих умов для розвитку кооперативного сектора економіки.

³⁰ Карлівська райспоживспілка на шляхах оздоровлення // Кооперативне будівництво. – 1934. – № 8-9. – С. 17.

³¹ Державний архів Київської області, ф. Р-138, оп. 2, спр. 2, арк. 78.